

Z Rousseauova obrazu člověka vyplývá, co chápe pod pojmem společnosti a jak ji posuzuje. I přitom je třeba vycházet z toho, že se nejedná o poznatek s nárokem na historickou pravdu, nýbrž o návrh alternativního obrazu proti soudobému úpadku. Jestliže je člověk od přírody dobrý, pak musí být jeho původní stav charakterizován svobodou a štěstím. „Člověk se rodí svobodným.“ Ale Rousseau k tomu dodává: „Všude je spoután v řetězech.“ Toto otroctví začíná s vytvářením vlastnictví. „Ten první, kdo oplotil kousek země a řekl, tohle patří mně, byl zakladatelem státu a nerovnosti.“ Neboť tím je nutná vzájemná garance vlastnictví. Ta je možná ale pouze tehdy, když se každý člověk vzdá části své svobody. Právě touto ztrátou začíná život ve společnosti. Ta je však nevyhnutelně vystavena zkáze. V ní platí, že „vytváří pouze obraz umělých lidí a umělých vášní, které jsou dílem řečto nových vztahů a které nemají kořeny v přírodě.“

Současně však propuká rozpor mezi původní svobodou člověka a jeho společenskou a státní existencí. Pro existenci ve státě platí: „Zřeknutí musí být bez jakýchkoliv výhrad a jednota tak dokonalá, jak jen může být. Žádný ze spoutaných nemá už co reklamovat.“ Neznamená to však, že když se člověk rozhodne spolupůsobit na vytvoření státu, musí se vzdát své svobody v plném rozsahu? Rousseau popírá, že by to bylo nutné. Pokouší se myslet podstatu státu tak, že v něm přes nutnost omezení je přece jen možná svoboda. Ale jak se dají sjednotit svoboda a státní nátlak? Rousseau odpovídá: „Tak, že stát sám bude mít své kořeny ve svobodě. V jeho základech musí spočívat všeobecná vůle: jednota svobody všech. Tak dospívá Rousseau k postulátu suverenity lidu. Ta se konkrétně projevuje v tom, že si přeje, aby stát měl svůj základ ve státní smlouvě, kterou uzavřou mezi sebou svobodní lidé. Tak se stává stát přímo prvkem umožnění svobody, která pro Rousseaua není libovolným sebeuplatněním, nýbrž společnou existencí svobody jednoho se svobodou všech. „Tím, že se každý dává všem, nedává se zvláště žádnému, a protože neexistuje žádný člen společnosti, nad nímž by se nezískalo totéž právo než to, jež se povoluje nad ním, tak získá každý ve stejné míře nazpět to, čeho se vzdal a získá současně umocněnou sílu udržet své postavení a uhájit to, čím je a co má. Pokud občané podléhají jen takovému určení, s nimiž sami souhlasili, nebo s nimiž by mohli ze svobodného a rozumného hledu souhlasit, neposlouchají nikoho jiného než svou vlastní vůli. Vzdávají se

tím ovšem nespoutanosti přírodního zákona, ale vyměňují ho za pravou svobodu, která spočívá v závislosti všech na zákoně.“

Toto pojetí státu má důležité konsekvence. Vždyt skutečný stát epochy Rousseauovy nespočívá na čiré obecné vůli, nýbrž na potlačení chudých bohatými, bezmocných mocnými. Tak nabízí Rousseauova teorie zápalnou látku pro revoluci. On sám je toho názoru, že revoluce je přede dvěma. „Blížíme se stavu krize a století revolucí.“

Filosoficky rozhodující v Rousseauově myšlení je však nový koncept svobody. Podle něho není ani tak rozhodující, co člověk opouští a od čeho se osvobozuje. Rousseau zdůrazňuje naproti tomu svobodu „k čemu“. Je jí třeba zbavit prvku svévole a připoutat k zákonu. Tím velmi zapůsobí na následující filosofování. Proto může např. Kant říci, že „jím byl uveden do pořádku“. Vlastní přínos Rousseauův není ani tak v tom, že poukázal na přirozené bytí člověka, ačkoliv i to byl filosofický čin, jako spíše v tom, že objevil pravý pojem svobody. „Svoboda je poslušnost vůči zákonu, který jsme si stanovili.“

19/

HUME NEBOLI SKEPTICKÉ ZTROSKOTÁNÍ

David Hume, narozen 1711 jako syn skotského šlechtice, je skeptik. Skeptika si obvykle představujeme jako hubeného muže se špičatým nosem a ironickým šklebem. Hume vypadá zcela jinak. Jeden současník – ostatně ctitel jeho filosofie – píše: „Jeho vzezření se vysmívalo každé fyziognomice. Ani nejsnaživější v tomto oboru by nemohl odhalit nejmenší stopu jeho duševních sil v nic neříkajících rysech obličeje. Jeho obličej byl široký a tučný, jeho velká ústa prostoduchého výrazu. Oči byly prázdné a bez ducha a při pohledu na jeho korpulenci dalo by se spíše usuzovat na radního, pojdajícího želvy, než na kultivovaného filosofa. Moudrost se ještě nikdy neoblékla do tak podivné postavy.“ A přece je jisté, že přes svůj odlišný zevnějšek je Hume

filosof, a to skeptický filosof. Píše sám: „Jestliže jsme filosofové, měli bychom jimi být podle skeptických principů.“

Pro filosofii se rozhodl Hume brzy. Podnícen horlivou četbou, píše již šestnáctiletý, že chce „hovořit jako filosof“. O rok později však začíná na přání rodiny studovat práva. Ale nezáživný předmět se mu protiví. Ponoří se vážně do filosofických problémů. Jeho velkým duchovním přítelem se stává Cicero. Toto odbočení na vedlejší kolej ho však odvádí od povinnosti skládat zkoušky. Naproti tomu je pevně přesvědčen, že je na stopě velkého filosofického objevu. „Po velkém studiu a přemýšlení se mi konečně zdálo, když mi bylo asi 18 let, že otevírám zcela nový myšlenkový svět. Přitom jsem nebyl ochoten podřídít se v těchto věcech jakékoliv autoritě, nýbrž jsem pátral po nové cestě, na níž by se mohla nalézt pravda.“ V čem taková nová cesta spočívá, nelze už ovšem zjistit. Hume spálí totiž později všechny zápisy z této doby.

Příklon k filosofii se zesílí, když Hume postihne čtyři léta trvající nemoc spojená s depresemi. Jen železnou sebekázní získá znovu své zdraví. K jeho terapii patří i to, že se přinutí věnovat několik hodin denně filosofické reflexi. „Protože nyní mám čas zchlazovat svou rozohněnou fantazii, začal jsem vážně přemýšlet o tom, jak bych se mohl ve svých filosofických spisech dostat kupředu.“

Ale zřejmě to tak rychle kupředu nejde. Především se musí Hume – již zase zdráv – poohlédnout po řádném zaměstnání. Začíná se vzdělávat v obchodních záležitostech v jednom obchodě v Bristolu. Brzy však zjistí, že tato činnost ho nemůže uspokojit. K tomu se nepohodně se svým principálem, protože si dovoluje stylisticky a pravopisně upravovat dopisy, místo aby je prostě opisoval.

Pak to Hume zkouší opět s čistě filosofickou existencí. Jde na tři roky do Francie, kde jsou životní náklady nižší než v Anglii, a píše zde a dokončuje v Londýně své první dílo „Traktát o lidské povaze“. Jako třináctiletý je přirozeně přesvědčen, že tím získá světové uznání. Ale nic podobného se nestane. Svět si tohoto díla vůbec nevšimne, což Huma po celý život mrzí. Cítí se velmi osamělý, ba dospívá k představě, že současníci tak ostentativně mlčí z vědomého nepřátelství vůči němu. „Vidím, že mne zavedla má filosofie svou mimořádnou jedinečností do zmatku a hrůzy. Představuji si, že jsem zvláštní, neotesaná obluda, která není s to se zařadit mezi lidi a s lidmi žít a zůstává vyloučená

z veškerého lidského kontaktu, zcela osamělá a bez útěchy. Vyvolal jsem vůči sobě nenávisť všech metafyziků, logiků, matematiků a dokonce teologů. Když se podívám ven, vidím na všech stranách spory, rozpory, hněv, pomluvu, ponižování. Když svůj zrak obrátím dovnitř, nenacházím nic než pochybnosti a nevědomost.“

Větší úspěch má Hume s „Esejem o morálce“, který uveřejní v následujících letech. Uchází se nyní o profesuru etiky a politiky. Ale toto povolání ztroskotá na odporu klerikálních kruhů, které mu předhazují deismus, skepticismus i ateismus, i na nedostatečné podpoře filosofických přátel. Tento neúspěch přispěl asi k tomu, že napíše „Dialog o přirozeném náboženství“, ale zdrží ho až do své smrti, aby nevyvolal pohoršení.

V následujících letech se Hume zabývá různorodými činnostmi, které ho plně neuspokojují. Stává se společníkem duševně nemocného markýze, což ve své autobiografii považuje za nejstrašnější úkol svého života. Nato se vydá do pole jako tajemník jednoho generála, posmíván pro své neohrabané tělo, které se tak málo hodí k uniformě, a pak jej doprovází jako vyslanec do Vídně a Turína. Mezi všemi těmito činnostmi nachází dostatek volného času, aby přepracoval své dílo z mládí. Nyní je vydává pod titulem „Zkoumání lidského rozumu“ a „Zkoumání principů morálky“. Nyní má, i když skrovný, úspěch.

Humův nestálý vnější život získává jistou stabilitu, když se stane knihovníkem právnické fakulty v Edinburgu. Ale ani toto povolání na poměrně nevýznamné místo není bez potíží. Opět mu předhazují, že je deista, skeptik a ateista. Záležitost se rozroste do veřejného sporu. Hume považuje za hodno zaznamenání, že jedna dáma se rozešla se svým milencem, protože si dovoľoval činit mu takové výtky. Při této nové činnosti měl Hume příležitost vypracovat své čtyřsvazkové „Dějiny Británie“, které přinesly konečně jeho jménu úspěch. V jeho vnitřním klidu nevadí mu již jisté nepřátelské výpady, které ho obviňovaly, že opatřil pro svou knihovnu „moderní nemravňou literaturu“.

Po pěti letech Hume opouští toto místo a odchází jako tajemník velvyslanectví do Paříže. Zde se stane náhle světově proslulým. Osvícenská společnost francouzského hlavního města ho přijímá s otevřenou náručí a na jejím vrcholu madame de Pompadour. Píše o tom svému příteli: „Ptáte se mne na můj život. Mohu jen říci, že nejím nic než ambrosii, nepiji nic než nektar, nedýchám nic než kadidlo a neprocházím se kolem ničeho jině-

ho než kolem květů.“ Soudobý osvícenec, baron Grimm, píše: „Dámy se doslova rvaly o tohoto neohrabaného Skota.“ Jiný pozorovatel vypráví, že v opeře bylo možno vidět jeho široké rysy mezi směřujícími se obličejí mladých dam. Že by na tomto poli mohl zajít příliš daleko, není se třeba obávat. On sám se nazývá „milencem, který neděsí ani manžely ani matky“. Odmítá také myšlenku, že jeho vztahy ke krásnému pohlaví vedly až k jeho sňatku. Neboť „žena nepatří k nezbytným životním potřebám“.

Život v Paříži však nebyl příliš dlouhý. Už brzy píše Hume: „Jsem si vědom, že zde jsem na nesprávném místě. Dvakrát nebo třikrát za den toužím po svém křesle a po svém nábytku.“ „Jsem rozhodnut tyto jemné lidi opustit, dříve než oni opustí mne.“ Tak se vrací zpět do Anglie, ovšem nejdříve ještě ne do své samoty, své bližší vlasti. Stává se vicesekretářem na ministerstvu zahraničí, avšak po roce se vzdává této činnosti a stáhne se definitivně z veřejnosti. Žije v Edinburgu, v kruhu svých přátel, filosofuje, aniž by toho příliš napsal, a mezitím rozvíjí „svůj velký talent k vaření“. 1776 Hume umírá „v úplném duševním klidu“, jak píše jeho přítel Adam Smith, odmítaje všechny výzvy, aby se nakonec vzdal svého skepticismu.

Humova skepse se obrací především proti metafyzice, oné pyšné budově myšlení, která od doby Řeků vládla filosofii. Jí a tím každé spekulaci o nadsmyslových věcech platí jeho nejostřejší boj. Metafyzické ideje jsou „buď produktem neplodného usilování lidské marnivosti, která se pokouší vniknout do předmětů rozumu nepřístupným, nebo předivem pověry, která není schopná se na otevřeném poli hájit, a proto vyhledává spletitou houštinu, aby tak ukryla a chránila svou nahotu.“ Hume míní, že tyto pseudofilosofie musí být bezohledně odhaleny. Jejich zdánlivé problémy se musí pronásledovat až do jejich nejhlubších nor. S touto tendencí se stává Hume vysloveným a konsekventním zástupcem osvícenství, jehož záměrem je vnést světlo do temnoty lidského poznání. Hume jde dokonce tak daleko, že požaduje veřejné odstranění obskurní metafyzické literatury. „Kdybychom knihovny pořádně prohledali, jak bychom museli uklízet! Jestliže vezmeme do ruky např. teologickou nebo metafyzickou knihu, musíme se otázat: Obsahuje tato kniha abstraktní zkoumání o velikosti a o čísle? Ne! Obsahuje zkušenostní pojednání o skutečnostech a existenci? Ne! Tak ji dejme plamenům, neboť může obsahovat jen sofistické klamy.“

Ale co může Hume dosadit na místo tak tvrdě potírané metafyziky? Nebo končí s ní pro něho filosofie vůbec? V žádném případě. Domnívá se spíše, že filosofii právě v zápase s metafyzikou může být vykázáno nové pole. Chce „vyvolat téměř naprosté přebudování filosofie“. „Existuje jen jedna cesta, aby se bádání osvobodilo od těchto neplodných myšlenek, totiž ta, aby se přísně přezkoumal lidský rozum a pomocí přesné analýzy jeho sil a schopností se dokázalo, že pro takové odlehle a temné předměty je naprosto nevhodný.“ Lidský rozum nemá tedy bloudit v nadsmyslných oblastech, nýbrž se přesně držet pole zkušenosti. Je žádoucí „omezit naše bádání na takové předměty, které jsou úměrné omezeným schopnostem lidského rozumu. Lidská fantazie je od přírody velmi živá, kochá se na všem vzdáleném a mimořádném a proletí bez kontroly nejvzdálenější oblasti prostoru a času, aby se vyhnula předmětům důvěrně známým. Správná soudnost sleduje opačný postup a omezuje se – ponechávajíc všechna odlehle a vzdálená zkoumání stranou – na obyčejný život a na takové předměty, které patří denní praxi a zkušenosti.“ Zkrátka Hume je rozhodný empirik. „Náš rozum bez příspěvku zkušenosti není s to usuzovat na žádnou reálnou existenci a skutečnou věc.“

Boj proti metafyzickému myšlení se ještě zintenzivňuje, když se Hume obrací na podrobné zkoumání zkušenosti. Ptá se, co je v ní momentem, který zabezpečuje její pravdivost. A odpovídá, že nikoliv to, co nabízí rozum a soudnost. Vždyť to právě chtěla předcházející kontinentální filosofie – racionalismus. Předpokládala, že v lidském duchu existují vrozené ideje, které samy o sobě jsou pravdivé, bez jakéhokoliv vztahu ke zkušenosti: např. všeobecné pojmy bytí nebo idea já či myšlenka Boha. Proti tomu se Hume rozhodně obrací. Rozum a soudnost nemožnou samy od sebe pochopit žádnou pravdu. Co nám pak ale ještě zbývá? Pouze smyslové dojmy, tedy živé pocity, které máme, když slyšíme, vidíme, cítíme, milujeme, nenávidíme, žádáme, chceme. Z nich vychází poznání. Ony jsou také to poslední, co ukazuje pravdu. Za ně nelze už jít. Není třeba pátrat po předmětnosti, která tyto pocity vyvolala. Dojmy bytí tvoří samy a jako takové základ pro všechno pravé poznání a současně jsou jeho jediným bezprostředním předmětem.

Z pouhých smyslových dojmů se však nedá vytvářet obraz o celku světa, jak je nutné pro lidské poznání. Proto jako prostředník vstupují do hry představy, tedy obrazy předmětů, aktů

a jejich spojování. Ty ale nejsou bezprostředně pravdivé, nýbrž jejich pravdivost se dá zpětně ověřit převodem na smyslové dojmy. Platí přitom, že jen to, co se před nimi prokáže, může vznést nárok pravdivosti. Tak je centrální filosofickou úlohou rozkládat všechny představy na jejich bezprostřední smyslové dojmy.

Základní metodické hledisko Humovo je významné hlavně ve dvou směrech: v pohledu na problém já a v pohledu na problém kauzality. Co se týká první otázky, i zde používá Hume svého principu. Původně neexistuje jednotné a jako takové pojatelné já. Neboť já je sice místem smyslových dojmů, nikoli ale samo smyslovým dojmem. „Naše já nebo osobnost není dojmem, je spíše tím, k čemu se vztahují naše dojmy a představy.“ Co nazýváme já, není pro Huma zvláštní substancí jako pro metafyzickou filosofii. Není ničím více než souhrnností pocitů, „pouhým svazkem nebo souborem různých obsahů vědomí, které se s nepochopitelnou rychlostí střídají a jsou v neustálém toku a pohybu“.

Větší filosoficko-historický význam má Humova kritika principu kauzality. Táto kritika zapůsobí např. na Kanta jako rozhodující podnět, takže může říci: „Příznávám dobrovolně, že vzpomínka na Davida Huma byla právě tím, co před mnoha lety přerušilo moji dogmatickou dřímotu a dalo nový směr mým zkoumáním na poli spekulativní filosofie.“

Hume vychází z toho, že jsme náchylní pozorovat všechny procesy z hlediska kauzality, tedy předpokládat, že jedno následuje nutně z jiného. To nám dává představu o uspořádaném světě. Nyní se ale Hume ptá, co člověka opravňuje k tomuto jistému předpokladu kauzálního spojování věcí a procesů. Pravda prý leží v bezprostředních smyslových dojmech. Kauzalita k nim ale nepatří. Co se pomocí smyslových dojmů dá říci, je pouze to, že ruka se pohybuje a míč kutálí. Že ale oba tyto procesy stojí spolu v kauzálním spojení, nedá se s jistotou tvrdit. „Žádný předmět se neprozrazuje vlastnostmi, které se jeví smyslům, příčinami, z nichž vznikl, ani účinky, jimiž působí.“

Ve skutečném životě jednáme ovšem tak, jako by taková kauzální spojení existovala. Ano, bez tohoto předpokladu by nebylo možné vůbec žádné jednání. To však není spolehlivá jistota, lidské myšlení se tím nedá ověřit. Odkud však pochází ona jistota v běžném konání? Hume ji vyvozuje ze „zvyku“, tedy z čistě subjektivního principu, který označuje také jako „víru“. Protože opakovaně zjišťujeme, že jeden stav následuje za jiným,

věříme nakonec, že se jedná o nutné spojení a vytváříme pojem kauzality, který se tak v podstatě stává milosrdným klamem.

Humův skepticismus pochybující o síle lidského poznání je charakteristický pro konec osvícenství. To začíná pýchou člověka, který konečně vychází z noci temných a zmatených představ k jasnému světlu rozumu. Nyní se ale sám rozum stává nejistým. Hume zdůrazňuje výslovně, „že klamným dedukcím“ rozumu už nelze důvěřovat. „Tak je vhléd do lidské slepoty a slabosti výsledkem veškeré filosofie.“ „Celek světa je hádankou, nevysvětlitelným mystériem. Pochybnost, nejistota, zdržení se úsudku jsou jediné výsledky, k nimž může vést nejkritičtější a nejpečlivější zkoumání.“

Hume ovšem míní, že cestou, kterou nastoupil, může uniknout těmto konsekvencím, i když vidí, kolika věcí se přitom musí vzdát. „Připadám si jako muž, který, potom co mnohokrát najel na mělčinu a v těsné mořské úžině sotva unikl ztroskotání, má přece jen ještě odvahu na téže rozeschlé, bouří zmítané lodi vyplout na moře, ba za tak nepříznivých okolností myslí ještě na to, že obepluje Zemi.“ To se mu podařilo ovšem jen nedokonalé. Tak asi má pravdu Kant, když o Humovi píše, že „svou lodí, aby ji zavedl do bezpečí, narazil na břeh (skepticismu), aby pak zde mohla ležet a hnít“.

KANT NEBOLI PUNTIČKÁŘSTVÍ MYŠLENÍ

201

Existuje rozšířený názor, že k správnému profesorovi patří i profesorsky nenormální chování. Rozumí se tím jistý druh nadnesené a strnulé důstojnosti smíšené s trochou zapomnětlivosti a roztržitosti, k tomu ještě jistá odtrženost od světa. Zkrátka svérázná pedanterie, která je právě tak komická jako dojemná, právě tak úctyhodná, jakož i zdroj posměchu. Chceme-li znát příklad takové profesorské pedanterie, pak jistě nemůže chybět jméno Immanuela Kanta.